

SİYER ARAŞTIRMALARI DERGİSİ

THE JOURNAL OF SİRAH STUDIES

SAD • ISSN 2547-9822 • e-ISSN 2791-6138
Sayı: 10 • Temmuz-Aralık 2021
Issue: 10 • July-December 2021

Hz. Peygamber'in İbâdet Anlayışında Ön Plana Çıkan Hususlar

The Issues Highlighted about Prophet Muhammad's
(Pbuh) Understanding of Worship

Saffet Sancaklı*

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü: Araştırma Makalesi / Article Type: Research Article

Geliş Tarihi: 27 Nisan 2021 / Date Received: 27 April 2021

Kabul Tarihi: 28 Mayıs 2021 / Date Accepted: 28 May 2021

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi/This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Etik Beyan/Ethical Statement: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur/It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited (Saffet Sancaklı)

* Prof. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Öğretim Üyesi/ İnönü University Faculty of Theology Hadith Faculty Member, Saffet.sancakli@inonu.edu.tr, ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-4365-6275>

CC BY-NC 4.0 | This paper is licensed under a Creative Commons Attribution-Non Commercial License

Öz

İbâdetler, dinlerin olmazsa olmaz ve vazgeçilmez rükûnlarıdır. İbâdetsiz bir din düşünmek mümkün değildir. İslâm dininde de ibâdetlerin çok önemli bir yeri ve konumu vardır. İbâdetleri ihdas eden birinci derecede mutlak hüküm sahibi Allah Teâlâ'dır. Hz. Peygamber, ibâdetlerin uygulamalarını ümmetine en ayrıntılı bir şekilde göstermiştir. Bu yetki kendisine Allah Teâlâ tarafından verilmiştir. Tüm detaylar, hadis kaynaklarında en detaylı bir şekilde yer almaktadır. Dolayısıyla ibâdet ahkâmı % 80 civarında hadise dayanmaktadır. İbâdetler statik ve sabittir. Günümüze kadar da tevatür yoluyla gelmiştir. Kimse bunları değiştirmeye yeltenemez. Aksi takdirde dini tahrif etmiş olur. Hz. Peygamber'in ibadet hayatında gözetilmesi gereken pek çok husus söz konusudur. İbâdetlerin daha şuurlu ve usulüne uygun bir şekilde yapılması için gözetilmesi gereken hususların bilinmesi elzemdir. Şu başlıklar altında konuyu işlemeye çalıştık: İbâdetlerin Gerekliliği, Fonksiyonu/Gayesi, İbâdetlerin Aşkla ve Bilinçli Yapılması, İbâdetlerde Samimiyet ve Riya, İbâdetlerin Kişiyi Olgunlaştırması, İbâdetlerde İtidal ve Kolaylık, Hz. Peygamber'in Nafile İbâdetlerle Olan İlişkisi, İbâdetlerdeki Ahkâmın Çoğunun Hadise Dayanması. Bu konuları âyet ve hadisleri delil göstererek izah etmeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: Hz. Peygamber, İbâdet, Anlayış, Plan, Husus

Abstract

Worships are *sine qua non* pillars of religions. It is not possible to think of a religion without worship. Worships have a very important place and role in the religion of Islam. Allah, who mandates the worship, is the first degree absolute ruler. The Prophet (pbuh) showed the practices of worship to his ummah in the most detailed way. This authority has been granted to him by Allah. All the details of worship are discussed in the most detailed hadith sources, so 80% of the rules and methods of worships are based on tradition. Worships are static and fixed. They have come to this day by means of tradition. Nobody can attempt to change them. Otherwise, it will distort the religion. There are many issues to be considered in the Prophet's (pbuh) worship. In the context of this study, it is essential we know the issues that need to be observed in order to perform the prayers more consciously and duly. We tried to cover the subject under the following headings: The Necessity of Worships, Their Function/Purpose, Performing Worships with Love and Consciousness, Sincerity and hypocrisy in Worships, Maturation through Worships, Moderation and Ease of Worships, The Prophet's Attitude towards Voluntary Worships, Most of the Rules of Worships Based on Events. We tried to explain these issues by showing verses and hadiths as evidence.

Keywords: Muhammad Prophet (Pbuh), Worship, Conception, Plan, Issue

Giriş

Bütün dinlerde, hatta putperestlikte dahi, ibâdetler vardır, ancak bunlar, birbirlerinden farklıdır. Dinlerden bazıları, dünyanın nimet ve zevklerini terk etmeyi, onlardan ayrı ve mahrum yaşamayı ibadet sayar. Bazı dinler de, ibâdetin muayyen bir mekânda yapılmasını şart koşar. Hatta hususi surette yapılan mabetler dışında eda edilen ibadeti kabul etmez ve buna cevaz vermez. Dinlerden diğer bir kısmı ise, din adamları denilen muayyen bir zümrenin rehberliğinde yapılmayan ibadeti, ibadet saymaz. İşte böylece dinler, ibâdetin cevheri (özü) ve merasimi üzerinde çeşitli ihtilaflara düşmektedir. İslâm dini ibâdeti, nefisleri ve yapılan amelleri kötülük ve günahlardan temizleyen ve insanları kemale ulaştıran bir vasıta kılmıştır.^[1]

İslâm fıkhnının ilk sırasında yer alan “ibâdetler”, Hanefî fıkhnına göre dört kategoride vücut bulmuştur. Bunlar; farz, vâcip, sünnet ve nâfile şeklinde isimlendirilir. “İbadet” kelimesinin çokça kullanıldığı için Kur’an’da 275 yerde zikredilmektedir. İbâdet; kişinin Allah’a karşı kulluk görevini yapması, ona itaatte kusur etmemesi, ona karşı bir isyan faaliyetinde bulunmaması ve ona boyun eğmesi manalarına gelmektedir.^[2] Bunun dışında başka bir tarifte ubûdiyyet ise; “kulun yaratıcının takdir ve tastikine boyun eğmesi”, ibadet ise şöyle izah bulmuştur; “Allah’ın razı olacağı tüm fiilleri kulların yerine getirmesidir.”^[3] Bu bağlamda diyebiliriz ki, ibâdet, mü’minin Allah karşısında olan sorumlulukları ve yerine getirmesi gereken dinî mükellefiyetlerdir.

Allah’a iman eden bir mü’min, onun tek olduğu bilinci ile ibadetlerini yerine getirir. Bunun yanında kul; Allah’ın emirleri doğrultusunda veya cennet isteği, ceennem korkusu ile de bu ibadetlerini yapabilir. Sıralanan bu önermelerden hepsi yapı itibari ile geçerlidir fakat aralarında fazilet açısından en makul ve makbul olan ilk örnekteki ibadet şeklidir.^[4]

I- Genel Olarak Hz. Peygamber’in İbâdet Anlayışı

Hz. Peygamber’in gönderiliş gayesi tebliğle beraber insanlara bu dinin nasıl yaşanılacağını göstermektir. Kur’ân’da Müslümanlar için numûne-i imtisal olarak takdim edilmiş (Ahzâb, 33/21), birçok âyette mü’minlerin ona ittibâ

[1] el-Zerkâ, Mustafa, İslâm’da İbadetin Hakikati ve Gayesi, Çeviren Ali Arslan Aydın, *Diyanet İlmî Dergi*, 7, (1966), 5: 155.

[2] Ebu’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab* (Beyrut: Dârü sâdır, 1414), 3: 271.

[3] Mustafa Sinanoğlu, “İbadet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi* (İstanbul; TDV Yayınları, 1989), 19: 233.

[4] Saffet, Sancaklı, Hz. Peygamber’in İbâdetlerde Öngördüğü İ’tidâl ve Kolaylık Anlayışı, *Ulu-dağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 9, (2000), 9: 377-378.

etmeleri istenmiştir. (Nisâ, 4/80) “Size iki şey bırakıyorum, onlara sımsıkı sarıldığınız sürece yolunuzu şaşırmayacaksınız: bunlar Kur’an-ı Kerim ve Peygamberi’nin Sünneti’dir.”^[5] Bu hadis kısaca mü’minlerin kurtuluş reğetesini göstermektedir.

Peygamberler de Allah Teâlâ’nın emir kuludur. Onlar da Allaha boyun eğmek mecburiyetindedirler. İnsan arasında en fazla ibadet edenler de onlardır. Kendilerine kitap verdiğimiz bazı kişiler Allah tarafından sana verilen bu buyruktan memnun kalırlar. Bunun yanında inanç çemberi içinde bu durumu reddeden de vardır. De ki: “Bana, sadece Allah’a kulluk etmem ve O’na ortak koşmamam emrolundu. Ben yalnız O’na çağırıyorum ve dönüş de yalnız O’nadır.” (Ra’d, 13/36) “De ki: “Bana, dini sadece Allah’a özgü kılarak, O’na ibadet etmem emrolundu.” (Zümer, 39/11) İbadet konusunda onların izinden gitmek dini bir vecibedir.

Mü’minlerin üstüne farz olan ibadetleri onu yaratan Rabbi’nin ve onu doğru yola iletmek üzere gönderilen peygamberin istediği ölçü ve çizgide yapılması gerekmektedir. Bunlar statik ve sabittir. Kimse bunlara müdahalede bulunamaz. İslâm’daki ibadet hayatı, Kur’ân’da mücmel ve muhtasar olarak zikredilmiş, uygulamaları da Hz. Peygamber tarafından ümmetine gösterilmiştir. Örneğin O, abdestin alınışını bir tasta su isteyerek bizzat bir muallim kimliği ile göstermiştir. Taharete taş sayısına bile dikkat çekerek istincanın en az üç taşla yapılacağını da öğretmiştir. Namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetlerin belirli vakitlerde yapılmasının şart olduğu bilinen bir gerçektir. Ancak bu dört ibadetin ifa edileceği vakitlerin ayrıntılarını, icra şekillerini bizzat Hz. Peygamber bildirmiş ve göstermiştir. Böylece Hz. Peygamber, İslam’daki ibadet hayatını en ince ayrıntısına varıncaya kadar ümmetine göstermiştir. Hadis kitaplarında bütün bunların ayrıntılarını bulmak mümkündür.

Sahâbilerden birisi Hz. Peygambere, Cennete gitmenin ve Cehennemden uzaklaşmanın neler yapmakla mümkün olacağını sormuştur. Bunun üzere Hz. Peygamber, imanın aslî rükûnlarından şirk koşmamayı, ibadet etmeyi, namazlarını kılmayı, vaktinde zekâtını gerektiği yere vermeyi, oruç ibadetlerini yerine getirmesini vb. görevleri sayarak o sahâbîye yönemi söylemiştir.^[6] Aynı zamanda cennete götüren yolu da bize öğretmiş olmaktadır.

Nitekim ibadetini eksik ve kusurlu yaptığını gördüğu kişiyi da uyarmadan yapamazdı. Bir gün mescitte namaz kıldıktan sonra, Hz. Peygamber’i gören

[5] Muvatta’, “Kader”, 3.

[6] İbn Hanbel, *Müsned*, 4: 384.

ve ona dünya selâmı veren bir adama, kıldığı namazın geçerli olmadığını, bunun için yeniden namaz kılması gerektiğini söylemiş ve bu durumun önemine dikkat çekmek için üç defa bu hususu yinelemiştir.^[7] Hz. Peygamber, rükû ve secdelerin yapılışına tam manası ile riayet etmeyen bir adama, namazının eksik olduğunu ve yeniden kılınması gerektiğini^[8] söyleyerek uyarıda bulunmuştur. Yine Resûlullah, tadil-i erkân üzere namaz kılmayı öngördüğü için “Rükû esnasında ve secde anında belini düz hale getirmeyen kişinin kılmış olduğu namaz tam olmaz.” buyurmuştur.^[9] Enes b. Mâlik, Hz. Peygamber'in namazını şekli bakımından tanımlarken “Resûlullah namazı hem kısa hem de tam/mükemmel olarak kılardı” demektedir.^[10] Hz. Peygamber namaz esnasında birçok noktaya önem verirdi. Bunlardan biriside cemaat halinde kılınan namazda tutulan safların düzenli olmasıydı. Hatta o bu hususta “Ya saflarınızı düzeltiniz ya da Allah'ın kalplerinizi farklı taraflara çevireceğini biliniz”^[11] ifadesiyle namazda safların düzgün olmasını ısrarla istemiştir. Aksi takdirde ilişkilerde gevşemenin dağılmaya sebep olacağını ifade etmiştir.

II- İbadetlerin Gerekliliği

İmân, ibâdetler yoluyla hayata yansımaktadır. Çünkü imân ile amel birbirinden ayrılmayan iki unsurdur. Ruhsuz ceset, cesetsiz ruh nasıl düşünülemezse, imânsız amel, amelsiz de iman öyle düşünülemez. Ayet-i kerimelerde imân ile amel-i salih sürekli birlikte zikredilmektedir.

Amel-i salihlerin başında yer alan ve kulların aslı görevi olan ibadet, bizi yoktan var eden ve sayısız nimetleri ile insanlara ihsanda bulunan, her şeyi onun emrine veren Allah Teâlâ'ya bir teşekkürdür. “Şüphesiz göğü ve yeri yaratan, sonra oradan su indirerek onunla size rızık olarak envai çeşit yemiş çıkaran Allah'tır. Denizde yüzüp seyretmeleri için gemileri size emrinize veren, nehirleri de sizin için faydalı kılan O'dur. Bir nizam içerisinde devam eden güneşi ve ayı sizler için yararlı kılan ve gece ile gündüzü işiniz görebilecek biçimde yaratan da O'dur. O size istediğiniz her şeyi verdi. Siz Allah'ın bahşettiği nimetlerini saymaya kalksanız ona güç yetiremezsiniz. Ancak şu bir gerçek ki insan çok zalim ve nankördür!”^[12] Bunun neticesi olarak da

[7] Tirmizî, “Salât”, 226.

[8] Buhari; “Ezan”, 95; Müslim, “Salat”, 45.

[9] Nesâî, “Tatbîk”, 54; Ebû Dâvûd, “Salât”, 150.

[10] Buhârî, “Ezân”, 64; Müslim, “Salât”, 188-190.

[11] Buhârî, “Ezân”, 71; Müslim, “Salât”, 127-128.

[12] İbrahim, 14/32-34.

Allah Teâla, ibadetin sürekliliğini her an insanlara bildirmiş ve korunmak için bunun zarurî olduğunu ayetlerinde ifade etmiştir.^[13]

Kuşkusuz yapılan her ibâdet, Allah'ın insanlar nazarında olan hakkının bir göstergesidir. Birçok ayette Allah, insanları kendisine ibadet^[14] ve kulluk^[15] etmeye çağırılmaktadır. Bu emirler karşısında insan, Yaratıcısına söz konusu bu görevi yerine getirmek mecburiyetindedir. Çizilen bu yolun neticesinde ise anlaşılan konu şudur; mü'minlerin ibadet etmeksizin hayatlarını sürdürmeleri mümkün değildir. Nitekim Hz. Peygamber, Muâz b. Cebel'e hitaben şöyle söyledi: "Ya Muâz! Allah'ın kulları üzerindeki haklarının neler olduğunu bilir misin?" Muâz: "Allah ve Rasûlü daha her konuda daha iyi bilirler." Dedi. Hz. Peygamber bunun üzerine "Kulların bir olan Allah'a ibadet etmeleri ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmamalıdır." buyurdu. Sonra Hz. Peygamber tekrar sordu: "Allah'a ibadet ettikleri takdirde, kulların Allah üzerindeki hakkı nedir, bilir misin?" dedi. Muâz'ın: "Allah ve Rasûlü daha iyi bilir, demesi üzerine Hz. Peygamber: Onlara azap etmemektir." buyurdu.^[16] İfade ettiğimiz gibi ibadet, Allah'ın, yarattığı insanlar nazarında en önemli hakkıdır. Bundan dolayı da ne durumda olunursa olunsun ondan başka hiçbir varlığa ibadet edilmez. Yapılan bu kulluk görevlerinde Allah'tan başkasına ibadet veya ona has yapılan ibadetlerde birisini ortak kılmak en büyük günahlardan sayılmıştır. Kişi yaptığı bu işten dönmedikçe ve bunun samimi tövbesini yerine getirmediği onun üstünde olan günahının affedilmeyeceği birçok ayette bildirilmiştir.^[17]

Allah Kur'ân'da, insanları ve cinleri kendine ibadet etmeleri için yarattığını, peygamberleri aracılığıyla insanları imana ve ibadete çağırdığını bildirmektedir. Bu durumda varılacak sonuç şudur; insanın bu dünyaya gönderiliş yani yaratılış amacı tek olan Allah'a ibadet ve kulluk etme şuurudur. Şüphesiz ki Allah, insan aklının yettiği veya yetmediği her şeyden münezzehtir ve o hiçbir şeye muhtaç değildir. Bununla beraber yaratılan insanlar muhtaç ve ihtiyaç sahibidir. Bu durumda da Allah'ın insanlardan istediği kendisine hakkıyla kulluk ve ibadet etmeleridir.^[18]

[13] Bakara. 2/2

[14] Yâsîn, 36/61; Konuyla ilgili başka ayetler için bk. A'raf, 7/59, 65; 73; Hûd, 11/50, 61, 84; Mâide, 5/72, 117; Zâriyât, 51/56; Bakara, 2/152.

[15] en-Nisa 4/36; el-Hacc 221/77; en-Necm 53/62.

[16] Müslim, "İman", 1 O.

[17] Şentürk, *İslâm'da İbadet Kavramı ve Namaz*, 33: 20 Lütfi, Şentürk, *İslâm'da İbadet Kavramı ve Namaz, Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 3, (1997), 33: 20.

[18] Yusuf, Çelik, Kur'an'da İbadet, *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 41 (2014), 205.

III- İbâdetlerin Fonksiyonu/Gayesi

Allah'a iman eden mü'minlerin yapmış olduğu ibadetlerin asıl amacı, onu yaratanın emrini eksiksiz yapmak ve onun rızasını dünya hayatında kazanmaktır. Dünya imtihanını başarılı bir şekilde geçmek için yerine getirilmesi gereken dini bir vecibedir.^[19] Allah'ın gerek insanları gerekse cinleri yaratma amacının, kendisine kul olarak ibadet etmeleri şeklinde açıklaması da bu konuya ışık tutmaktadır. (Zariyât 51/56), "Duânız (ibadetleriniz) olmasa Rabbiniz size niye değer versin"^[20] âyetleri, Allah'a saygının önemine vurgu yapmaktadırlar.

Amacı, Allah'a kul olmak ve güzel ahlâkı tesis etmek olan ibâdetler, insanın gerek maddi hayatta kendini arındırması gerekse manevi ortamda kendini paklamasına yani temizlenmesine olanak sağlar. İfade edilen bu arınma özetle iki farklı şekilde karşımıza çıkmaktadır. Birincisi, maddi temizlik olarak da adlandırılan bu başlıkta insanın bedeni, giyindiği elbiseler ve namaz kılınacak ortamın veya bölümün temiz olmasını ifade etmektedir. İkincisi, hem maddi hem de manevi arınma olarak adlandırılan bu bahiste ise kişinin, abdest alması, gerektiğinde gusül etmesi temizliğin maddi boyutunu, namazın sıhhatini zedeleyecek davranışlardan uzak durması gibi özellikler de manevi boyutunu oluşturmaktadır. Bakıldığında manevi temizliğin en net örnekleri oruç ibadetinde karşımıza çıkmaktadır. Çünkü oruç, zihni temiz tutmaktan, düşünceleri arındırmaya kadar manevi temizliği göstermektedir. İnsanların sahip olduğu malların temizlenmesini de zekât aracılığı ile görmekteyiz. Bununla birlikte hac ve umre ibadetlerine baktığımız zaman ise gerek ruhî gerekse manevi temizliğin yansımalarına şahit olmaktayız. İfade ettiğimiz bu manevi temizlikten kasıt kişinin günahlarından arınması ve temizlenmesidir.^[21]

Yapılan tüm bu ibadetler, kişinin hayatını disiplin eden bir araç konumundadır. Bu düzenin, yaşamın farklı sahalarına intiba etmesi, onu dikkate değer bir konuma taşımaktadır. İbadetler, kişide nefis muhasebesi denilen süreci gerçekleştirir. Günahlardan temizlendiğini hisseden kişi, manevi bir tatmine, huzura ulaşır. İbadetlerin dindar olan kişiyi insanlar arasında daha aktif hale getiren bir özelliği de mevcuttur. Örneğin, kişinin namazlarını cemaatle beraber kılması onun insanlar nazarında daha hızlı kabullenilmesine

[19] Mülk, 67/2

[20] Furkân, 25/77.

[21] Yusuf el-Kardavi, *İbadet*, Çev. Hüsamettin Cemal, (İstanbul: Çığır Yayınları 1974), 309; Habil, Şentürk, *İbadetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış Denemesi*, *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1 (1994), 148.

vesile olacaktır. Bununla beraber tutulan orucun da kişiyi başkalarının halini düşünme noktasında eğittiğini görmüş olmaktadır. Zekât ibadetinde yardıma muhtaç insanların yanında olmakla sosyal bağların kuvvetlenmesine; kurban ile de dayanışmanın artmasına şahit olunmaktadır. Kişinin birçok soruna göğüs germesi ve Allah adına dayanılan tüm sıkıntılara katlanmasıyla hac ibadeti oldukça önem arz etmektedir.^[22]

İbâdet, mümin bir insanın Allah'a karşı teslimiyet içinde olduğunun, ona karşı bir isyan faaliyeti yürütmediğinin ve onun mevcut kudretine boyun eğdiğinin bir göstergesidir. Bununla birlikte itaat ise, insanın olması gerektiği gibi bir düzene ayak uydurması, sistemli bir yaşayışı benimsemesi anlamına gelmektedir. Bunun zıddı olan isyan ise, ona verilen emirlere ve uyulması gereken kurullar bütününe aykırı hareket etmesidir. Allah'a inanan bir kişi, yapmış olduğu ibadetler ile birlikte onun tüm emirlerine, insanlar için uygun gördüğü düzen ve iltizama uymuş olduğunu, bunun aksine bir yaşam sürmediğini ifade etmektedir.^[23]

Mümin bir kulun üstünde bulunan cimrilik hastalığının tedavisi birçok ibadetin yerine getirilmesiyle ortadan kalmaktadır. Bu ibadetler; kurban, sadaka, hac ve umredir. Bu ibadetler arasında namaz ve orucu bilerek saymadık. Çünkü bu iki ibadet direkt olarak etki etmese de dolaylı yönden söz konusu bu hastalığa yardımcı olmaktadır. Çünkü Allah'ın rızasını gözeterek verilen her sadaka ve zekât; kesilen her kurban mü'min kulu bu özelliğe zorlayacaktır.^[24] İbadetler, kişiyi sabrı, zorluklara, acılara ve sıkıntılara dayanıp, katlanmayı, her türlü duruma direnmeyi ve birçok soruna karşı emin olmayı öğretir. Sonucunda insan-ı kâmil olma noktasına getirir.

Ramazan ayında insanların manevi yönden kendisini arındırmak isteği ile yapılan bazı kötü alışkanlıklardan vazgeçtiğini görmekteyiz. Örneğin alkol bu ayda oldukça azalmaktadır. Bu kötü alışkanlığın azalması ile birçok sorunda önemli derecede düşmektedir.^[25]

IV- İbadetlerin Aşkla ve Bilinçli Yapılması

İslâm dininde iman, itaat ve muhabbet kavramları birbirilerinden ayrılmaz üçlüdür. Muhabbetsiz ne imân, ne de itaat olur. Dolayısıyla yapılan her ibadet, gerek Allah'a gerekse tüm insanlığa sevgi göstergesidir. İnsanın bir

[22] Şentürk, *İbadetin Manası*, 149-150.

[23] Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisi*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993), 234-236; Hâbil Şentürk, *Psikoloji Açısından Hz. Peygamber'in İbadet Hayatı*, (İstanbul: Bahar Yay., 1991), 28-30.

[24] Kardavi, *İbadet*, 372; Şentürk, *İbadetin Manası*, 89-91.

[25] <http://www.tumgazeteler.com/ramazandaalkol>.

başka insana beslediği muhabbeti söylemesi kolaydır. Gerçek sevgi ise, kişinin sevdiği için göstermiş olduğu fedakârlıklarla ortaya çıkar. Başka bir deyişle yapılan ibadet, Allah'ın rızası için kulun rahatından, sahip olduğu maldan, dünya hayatındaki bazı eğlencelerden vazgeçmesidir. Bunların gerçekleştirilmesi mümkün olduğu zaman kişinin Allah sevgisi kanıtlanmış olmaktadır.^[26] İslâm'ı aşkla, sevgiyle, neşe ile yaşamak, kulluktan zevk almak, şuurlu mü'min olmanın bir göstergesidir.

Hz. Peygamber'e sevgi ve saygı boyutunu anlatan şu iki hadis çok anlamlıdır. "Beni ananızdan, babanızdan, çoluk çocuğunuzdan ve herkesten çok sevmedikçe hakiki manada imân etmiş olamazsınız."^[27] "Şu üç husus kimde bulunursa o kişi imanın tadına erişir. Bu hususlar; Allah ve Rasûlünün herkesten ve her şeyden çok sevimli olması, (kişinin) karşı tarafı yalnızca Allah için sevmesi, Allah küfürden kurtardıktan sonra, tekrar küfre dönmekten, ateşe atılmaktan korktuğu gibi korkmasıdır."^[28] Bu bağlamda yer vereceğimiz bu ayet de konusu bakımından düşündürücüdür: "De ki, eğer Allah'ı seviyorsanız, bana uyun ki, Allah da sizleri sevsin ve günahlarınızı bağışlasın. Zira Allah çok bağışlayıcı, çok merhamet edicidir."^[29] Bu tür ayet ve hadislerde sevgi ve aşk boyutunun ne kadar önemli olduğu ortaya çıkmaktadır. Birinci derecede Allah sevgisi ve Peygamber sevgisi gündeme gelmektedir. Dolayısıyla Allah'ın dininin sevilmesi ve Allaha yapılacak ibadetlerin severek ve aşk boyutuyla yapılması gerektiği anlaşılmaktadır.

Namaz kılmak insanın mevcut kötü alışkanlıklardan uzak tutmaktır. Kur'ân'ı Kerim'de namaz ibadetlerini yerine getirdikleri halde ihtiyaç sahibi yoksul kimseyi doyurmayan ve yetimi hor görüp itip kalkanlara "yazıklar olsun!" (Mâun, 107/1-4) ifadesinin kullanılması, namaz kılan insanların nasıl bir şuur içerisinde olmaları gerektiğine güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Namazsız, abdestsiz, oruçsuz, zekâtsiz, ibadetsiz kısaca İslâm'ın emir ve yasaklarından uzak bir hayat yaşayan insan bilinçli dindar olamaz. Şuursuzca yapılan bir ibâdetin insanı kemâle erdiremeyeceği gerçeğini unutmamak gerekir. Hz. Peygamber'in arkasında saf tutan münafıklara yaptıkları şuursuz ibadetleri hiçbir fayda sağlamamıştır. Şuurlu Müslüman, dünya işini ibâdete çevirendir. Şuurlu Müslüman her koşulda ve

[26] Şentürk, *İbadetin Manası*, 145.

[27] Buhârî, "İmân", 8; Müslim, "İmân", 69-70.

[28] Buhârî, "İmân", 14, "İkrâh", 1; Müslim, "İmân", 67-68.

[29] Âl-i İmrân, 3/31.

durumda gerek elinden gerekse dilinden harici tüm inananların emin olunan biridir. Şuurlu Müslüman Allah'ın kitabını ve Hz. Peygamber'den bizlere intikal eden sünneti hayatına şîâr edinendir. Çünkü Din, insanın bilinçli dindar olmasını ister.

Bu şuur ve muhabbete sahip olan Ashâb, Hz. Peygamber'e olan sevgi ve muhabbetini samimiyetlerini ve bağlılıklarını izhar etmek için "anam babam sana feda olsun." ifadelerini çok sık bir şekilde kullanmaktadır. Bu davranış, sahabîlerin aşk, yüksek edep ve terbiyelerini ortaya koymaktadır. Birçok konuda Hz. Peygamber'in şahsî işlerinde hizmetinde ona yardım eden ve Suffe ehlinin içinde olan Ebû Firâs Rebîa İbni Ka'b el-Eslemî'ye bir gün Hz. Peygamber, "Dile (benden ne dilerse)" buyurdu. Ben: "Cennette seninle beraber olmayı isterim." dedim. Peygamber (sas): "Başka bir şey istemez misin?" buyurdu. Ben: "Benim dileğim bundan ibarettir." dedim. Hz. Peygamber: "Öyleyse çok namaz kılıp secde ederek, kendin için bana yardımcı ol!" buyurdu.^[30] Bu sahabedeki cennet bilincinin ne kadar yüksek olduğunu görmekteyiz.

Muâz b. Cebel ile birlikte olduğum günlerden birisinde bana "Allah'a yemin olsun ki sana beslediğim sevgi Allah içindir" diyerek sevgisinin kaynağını izhar etti. Bunun üzerine bana yönelerek şöyle söyledi: "Bu sözlerinden dolayı seni kutluyorum. Çünkü ben Resûlullah (sas)'i şöyle buyururken işittim: "Allah Teâlâ, 'Sırf benim için birbirini seven benim sevgimi hak ederler.'^[31] İlgili âyet ve hadiseden de anlaşıldığı kadarıyla muhabbet üzere kurulu olan İslam dini, hem insani ilişkileri yürütürken, hem de ibadetleri devam ettirirken muhabbet ve samimiyet ilkelerinin gözetilmesi son derece önemlidir.

V-İbâdetlerde Samimiyet ve Riyâ

Yapılan ibâdetler ve amel-i sâlihlerin Allah katında kabul edilmesinin temelinde ihlas ve samimiyet vardır. Bu bağlamda yapılan her ibadetin ancak samimi duygular ve Allah'ın rızası için gerçekleştirilmesi zarurîdir. Öyle ibadetler vardır ki bunlar, yapılmadığı takdirde Allah nazarında kıymeti yoktur. Örneğin hem Allah'ın rızasını kazanmak hem de insanların teveccühünü elde etmek için yapılan ibadetler bu kategoride zikredilebilir. Yapılan amelleri Allah katında değerli kılan bizim ihlâs ve samimiyetimizdir.^[32] Buna her mü'minin dikkate alması gerekmektedir.

[30] Müslim, "Salât", 226. Ayrıca bk. Ebû Dâvûd, "Tatavvu" 22; Nesâî, "Tatbîk" 79.

[31] Malik, "Şa'r", 16.

[32] M. Yaşar Kandemir vd., *Riyâzu's-Sâlihîn Tercüme ve Şerhi* (İstanbul: Erkam Yayınları, 2001), 1: 94-95.

“De ki: Benim namazım, (her türlü) ibadetim, hayatım ve ölümüm, hepsi âlemlerin Rabbi olan Allah içindir.”^[33] buyurarak samimiyetini ve ihlasını izhar eden Resûlullah, insanlara dindar gözükmeye çabası olan riya'yı gizli bir şirk olarak nitelendirmiştir. “Ümmetim için gizli şirk ve şehvetten en-dişe duyuyorum” buyurunca, “Sizden sonra da hâlâ şirk olacak mı?” diye sorulması üzerine Hz. Peygamber “evet, fakat güneşe, aya, taş a ve puta tapmak şeklinde olmayacak, insanlar ibadetlerini riya için yapacaklar.” buyurmuştur.^[34] Bunun için Resûlullah, dini Allah'a, gönderdiği kitaba, elçisine, Müslümanların başına geçen idarecilere ve tüm mü'minlere karşı “samimî davranış” olarak tanımlamıştır.^[35] Samimiyet, dinin tanımı olarak belirlenmiştir. Gösteriş yapanlar ahirette eli boş kalmanın ötesinde ayrıca cezalandırılacaktır.^[36] Hz. Peygamber (sas), namaz esnasında bir kişinin başka bir kişi için namazın erkânlarını güzelleştirmesi gizli şirk olarak ifade etmiştir.^[37]

İnsan'ın yapmış olduğu ameller yine onun niyetinin bir sonucudur. Kişi ne yaparsa yapsın ancak niyeti karşılığında olanı kazanır.^[38] Bu hadis de ifade edilen bu örnekleri desteklemektedir. Her işte olduğu gibi ibadetlerde de Allah'ın kullardan beklediği hususlar; niyetlerinin iyi olması, takvaları ve temiz kalp taşımalarıdır. Aksi takdirde yaptığımız ibadetler Allah katında bir değere yaslanamaz. Kur'an da, Kurban bayramında ibadet niyeti ile kesilen hayvanların ne etlerinin ne de kanlarının Allah'a ulaşmayacağı; ancak takva kriteri değerlendirmeye alınacağı ifade edilmiştir.^[39] Başka bir ayette, Allah'a ancak temiz kalp ile ulaşılacağı zaman ahiret günü fayda sağlanacağı ifade edilmiştir.^[40] Örnek verdiğimiz ayetlerden anlıyoruz ki; niyetin iyi olması, kalplerin temiz olması gerekli durumlardandır.

Bütün amellerde özellikle ve öncelikle gözetilmesi gerekenin Allah rızası, iyi niyet, ihlas ve samimiyet olduğu ortaya çıkmaktadır. Kur'an'da insanın, gemide fırtınaya tutulduğunda dua ederken karaya çıktığında hiçbir şey olmamış gibi davranması^[41] kötü bir örnek ve samimiyetsizlik olarak sunulmuştur.

[33] En'âm 6/162.

[34] Ahmed b. Hanbel, 4: 124.

[35] Müslim, “İmân”, 95.

[36] Müslim, “İmâre”, 152.

[37] İbn Mâce, “Zühd”, 21.

[38] Buhâri, “Bed'ü'l-vahy”, 1; “İmân”, 41; “Nikâh”, 5; “Menâkıbu'l-Ensâr”, 45; “İtk”, 6; “Eymân”, 23; “Hiyel”, 1; Müslim, “İmâret”, 155

[39] Hacc, 22/37.

[40] Şuâra, 26/89.

[41] Yûnus 10/22-23.

Hadiste iyi ameller ve ibâdetler yapmış olmasına rağmen üç zümre âhirette karşılığını göremeyince kendilerine “kendine cesur, kahraman dedirtmek için düşmanla savaştan.”, “Sana âlim denilmesi için ilim öğrendin.” “İnsanlar nazarında cömert görünmek için malını sarf ettin.” denilerek yüz üstü sürüklenerek cehenneme atılacaktır.^[42] Hz. Peygamber, kişinin gerçek niyetini Allah’ın kıyamet günü ortaya çıkaracağını ifade eder.^[43] “Kime gösteriş için amel ettiniz ise gidin sevabınızı ondan alın.”^[44] Riyakâr insanın niyetinde sahtekârlık yatar. Riya ibadeti günaha çevirir. Nitekim bu konu ile alakalı bir ayette; namaza üşenerek kalkan, başka kişilere karşı gösterişle hareket eden ve bunun yanında Allah’ı az ananlar başlığı altında bir anlatım mevcuttur.^[45] Bu anlatım da söz konusu riya ilişkisi ile oldukça bağlantılıdır.

VI- İbâdetlerin Kişiyi Olgunlaştırması

Hz. Peygamber temel ibadetler arasında yer alan namaz, oruç, hac, zekât’ı tarif ederken bunları ibadet-ahlak ilişkisi ile vurgulamıştır. Yüce Kur’an’da yapılan her ibadetin insan üzerinde güzel ahlak ile yayılmasına vurgu yapılmıştır. (Bakara 2/177). İbadet, insanları madde âleminde boğulup kalmaktan kurtarır, bu âlemin ötesindeki âleme metafizik âleme sevk eder. Bunun manevi hazzı ve zevki de bambaşkadır. Bütün ibadetler mümin kişinin ruh ve beden sağlığıyla doğrudan ilgilidir ve Yaratıcına karşı saygı ve sevgi bağlarını geliştirir. Bazı hacıların, hacdan döndükten sonra kendilerini kuş gibi hafif hissettiklerini çoğumuz işitmişizdir. Oruçlu kişinin iftar vaktindeki durumu da aynıdır.

Beş vakit namaz kılanın günde beş defa yıkanan kişiyeye benzetilerek manevî kirlerden arındığı ifade edilmiştir.^[46] “[sana emronulan] Namazı dosdoğru kıl. Zira namaz, insanı hayâsızlıklardan ve kötülüklerden alıkoyar.” (Ankebût, 29/45) âyeti namazın hikmetlerinden birinin kötü davranışlardan uzak durmasıdır. “İnsanın namazı kendisini kötülük ve çirkin davranıştan alıkoyuyorsa, onun kıldığı namaz sadece Allah’tan daha çok uzaklaşmasına yarar.”^[47] Hz. Peygamber, mahzun olduğu zamanlarda yapmakla mükellef olduğu namazlarının dışında da namaz kıları.^[48] Nitekim bir defasında Hz.

[42] Müslim, “İmâre”, 152; Nesâî, “Cihâd”, 22.

[43] Dârimî, “Rikâk”, 35.

[44] Tirmizi, “Sıfatü'l-Kiyâme”, 21.

[45] Nisâ 4/142.

[46] Buhârî, “Mevâkît”, 6.

[47] Taberânî, Ebu'l-Kâsım Suleymân b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-kebir*, (Musul: Mektebetu'l-İlûm ve'l-Hikem, 1983), 11: 54.

[48] Ebû Dâvûd, “Tatavvu”, 22.

Bilâl'e, "Kalk ve sesinle bizi namaza davet et de namaz kılıp rahatlayalım." demişti^[49] Namazın ruhları teskin eden, kişiyi rahatlatan bir yönü vardır. Güzel ahlak sahibi olma yönü de vardır. Durumun farkında olan Hz. Ömer'in valilerine halkı ve kendilerini rahatlatmaları için şu talimatı vermiştir: "Sorumlu olduğunuz yerlerde temel vazifeniz namazdır. Vakti geldiğinde aksatmadan namazınızı kılan ve böylelikle dinini muhafaza edin. Namazlarını ihmal eden kimse diğer görevlerini de ihmal edecektir."^[50] İbadetlerin, Müslüman'ın yaşamında ve davranışlarında bir karşılığı görülmelidir. Namaz kılmak ve oruç tutmak yeterli olmayıp bunların aynı zamanda davranışa dönüşmesi gerekir.

Oruç ibadetinin kişiyi kurtuluşa sevk edebilmesi,^[51] onu her türlü kötülüklerden koruyabilmesi adına oruçlunun kem söz söylememesi ve insanlarla dalaşmaması^[52] ilk baştan belirtilmiştir. Oruçlu birisinin yalan söylemesinin veya yalan yere şahitlik yapmasının çirkin bir fiil olduğunun altı çizilerek bu türden kimlerinin orucuna Allah'ın muhtaç olmadığını^[53] dile getirilmiştir. Bir hadiste Hz. Peygamber "Öyle oruç tutan kimseler var ki onların nasibi sadece açlık ve susuzluktur. Yine gecelerini ibadete ayıran nice kimseler de ki kıyamdan nasibi uykusuzluktan başka bir şey değildir."^[54] diyerek belirlenen sınırın dışında yapılan ibadetlerin nafiye olduğunu dile getirmiştir. Aslında ibadet hakkıyla yapıldığında bir koruyucudur. Nitekim Hz. Peygamber bir rivayette orucu tehlike anında insanı koruyan kalkana benzetmiştir.^[55] Orucun insanı kötülüklerden koruması, insanın kendi nefsinden, şehvî arzularından ve şeytanın vesveselerinden uzaklaştırmasıyla olur. Kişi bunlardan korunduğunda âhirette de cehennem azabından kurtulacaktır.^[56] Bu şuurlu olarak yapılan ibadetler, kişinin hayatını ve ahlakını da güzelleştirecektir.

Resûlullah'ın ibâdet edenlerin "doğduğu gün gibi günahlardan tertemiz olma" müjdesi günahlarından arınmak isteyen Müslümanlar için oldukça etkili bir husustur. Hac ibadetini günaha girmeden ve hacca aykırı bir fiil yapmadan eda edenlerin bütün günahlarının affedileceği haber verilmiştir.^[57]

[49] Ebû Dâvûd, "Edeb", 78.

[50] İmam Mâlik, "Vukûtü's-salât", 1.

[51] Bakara, 2/183.

[52] Buhârî, "Savm", 2.

[53] Buhârî, "Savm", 8; Buhârî, "Savm", 20

[54] İbn Mâce, "Sıyâm", 21.

[55] Buhârî, "Savm", 9.

[56] Muhammet Ali, Asar, İbadet Ahlak İlişkisi: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme, *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, 1 (2020), 6: 310.

[57] Buhârî, "Hac", 4; 8; İbn Mâce, "Menâsik", 3.

Farz olan ramazan orucunu tutmak, insanın doğduğu gün gibi günahsız olacağı müjdesi ile teşvik edilmiştir.^[58] Kişi tam manası ile Allah'a inanarak yine gelecek sevabın yalnız onun katından geleceğine iman ederek oruç tutanların önceki günahlarının bağışlanacağı ifade edilmektedir.^[59]

Bütün ibâdetler için ihlaslı yapıldığı takdirde vâdedilen ödüller, mükâfaat ve ecirler çeşitli hadislerde şu ifadelerle yer almıştır: “Kulun derecesi yükselir ve hatası mağfiret olunur.”, “Kendisine salât ve istiğfâr edilir.”, “Doğduğu gün gibi günahsız olur.”, “Cehennemden kurtulur.”, “Cennete dâhil olur.”, “Günahları bağışlanır”, “Hayra ve berekete ulaşır.”, “Faziletli başka bir ibadete denk sevap kazanır.”, “İyiden daha iyiye yönelmiş olur.”, “Allah katında değerli bir amel yapmış olur.”, “Sevabı kazanan kadar o kişi de sevap elde eder.”^[60] Dolayısıyla bu ifadelerden ibrenin bizim lehimize çevrildiği anlaşılmaktadır. Hatta Allah, ne kadar ibadet yapılırsa yapılsın hiç birisinin karşılıksız bırakılmayacağını ifade eder.

VII-İbâdetlerde İtidal

İstılahta i'tidâl, her şeyi yerli yerince yapmak, verilen ölçüye uymak ve İslâm'ın, sınırını çizdiği daire içinde tutum ve davranış sergilemek, ifrat ile tefrit arasında erdemli bir duruş göstermek olarak ifade edilir.^[61] Hadîs-i şerîflerde de i'tidal kavramı ifrat ile tefritin ortasında bulunmak demektir. İslam dini orta yolu tavsiye ettiğinden ve bu düzen üzerinde kurulduğundan, aşırılığa kaçmayı kesinlikle tavsiye etmez.

İnsanda, fıtratı gereği i'tidale karşı bir meyil söz konusudur. Bu bağlamda insanlığın yaratıcısı olan Allah Tealâ, yarattıklarını en iyi kendisi bildiği için onun yaratılış fıtratına ve duyacak ihtiyaçlarını düzenleyerek ibadet ve onun sistemini en uygun şekilde sistemleştirmiştir. Hz. Peygamber kurulan bu sistemli düzeni bizzat kendi hayatında yaşamıştır. İslâm dininin yapılan ibadetlerden ortaya koyduğu anlayış, insanın kaldıramayacağı şekilde olmadığını rahatlıkla söyleyebiliriz. Dinimiz, her alanda ve her durumda orta yolu takip etme üzere inmiş, hükümlerde bu çerçevede konmuştur.^[62]

Allah ayette şöyle buyurmaktadır: “İşte böylece sizin insanlığa şahitler olmanız Resûlün de size şahit olması için sizi orta (vasat, mu'tedil) bir ümmet

[58] İbn Mâce, “İkâmetü's-salât”, 174; Nesâî, “Siyâm”, 40.

[59] Buhârî, “İman”, 27; İbn Mâce, “Siyâm”, 2.

[60] Bk. Ahmet, Özdemir, Hadislerde İbadetlere ve Güzel Amellere Teşvik Eden Mükâfatların Tespiti ve Teklifi Hükümler Bakımından Değerlendirilmesi, *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 14, Bartın: 2020), 295-296.

[61] Abdulcelil Candan, *Dinde Aşırılık ve İtidal*, (İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2009), 83.

[62] Sancaklı, *Hz. Peygamber'in İbâdetlerde Öngördüğü İtidâl*, 379.

kıldık.”^[63] “Dini konularda aşırıya gitmekten sakınınız. Zira önceki ümmetler dinde aşırı davrandıkları için helâk oldular.”^[64] Dolayısıyla dinimiz, ifrat ve tefrite kapalıdır.

Peygamber (s.a.s), ibadetlerin yerine getirilmesinde ölçülü, dengeli olunmasını ısrarla emretmiş, bunların sadece Allah (cc) için yapılmasına dikkat çekmiş ve ibadette aşırı gidenleri, kendi yaptığı ibadetleri hatırlatarak her hususta itidalli olmaya davet etmiştir. İslam dininin emir ve yasaklarını benimseme de orta halli yani itidalli olmanın ehemmiyetine dikkat çeken Buhârî, Sahîh’inde konuyla ilgili olarak “İbadetleri Zorlaştırmanın Mekruhîyeti” başlığını “Teheccüd” kitabının altında bir bâb açarak ilgili hadisleri nakletmektedir.

Hz. Peygamber, imân coşkusuyla ve samimiyetle daha fazla ibâdet yapmak isteyen bazı sahabeyi uyarmıştır. Şöyle ki, Hz. Peygamber’in ibâdet durumu hakkında bilgi almak üzere meşhur sahabeden üç kişi, Hz. Âişe vâlidemize gelerek onun ibâdet hayatı hakkında bilgi almışlar ve neticede bir kıyaslama yaparak kendi ibâdetleri küçümseyerek “Hz. Peygamber’in bu vakte kadar olan tüm günahları affedilmiştir. Bu durumda bizim ortaya koyduklarımız yok hükmündedir.” anlayışla hareket ederek aralarında Hz. Peygamber’in tasvip etmeyeceği bazı radikal kararlar almışlardır. Onlardan biri, geceyi tamâmen namaz kılarak geçireceğini, bir diğeri hiç ara vermeden gündüzleri sürekli oruç tutacağını, üçüncüsü de hiç evlenmeyip, kadınlardan uzak duracağını beyan etmişlerdir. Bu durum Hz. Peygamber’e haber verilince O, bu duruma çok kızmış ve onları ikaz edici mahiyette şunları söylemiştir:

“Andolsun ki içinizde Allah’tan en çok sakınıp çekinen ve en çok korkan benim. Durum böyleyken bazen oruç tutar, bazen tutmaz, gecenin bir kısmında namaz kılar, bir kısmında da uyurum, kadınlarla da evlenirim. Kim benim sünnetimden yüz çevirirse benden değildir.”^[65] Neticede Hz. Peygamber, insan fitratına aykırı olduğu için onları bu kararlarından vaz geçirmiş, onlar da bu talimata harfiyen uymuşlardır.

Aynı şekilde gündüzleri oruç tutan, geceleri ibâdetle geçiren ve ailesini ihmâl eden Abdullah b. Amr İbn Âs’ın bu durumu Hz. Peygamber’e intikal edince Hz. Peygamber, ona da benzer uyarıyı yapmıştır: “Öyle yapma! Bazen oruç tut, bazen de tutma, bazen uyu, bazen ibâdete kalk. Zira senin üzerinde vücudunun, gözlerinin, eşinin, ziyaretçilerinin hakkı vardır.”

[63] Bakara, 2/143.

[64] Nesâî, “Menâsik”, 217; İbn Mâce, “Menâsik”, 63; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 1: 215.

[65] Buhârî, “Nikâh”, 1; Müslim, “Nikâh”, 5; Ebû Dâvud, “Tatavvu”, 27; Nesâî, “Nikâh”, 4.

buyurarak^[66] temel görevlerini ona aktarmıştır. şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, hiç kimsenin Raslullah'dan daha ileri derecede bir Müslüman olma imknı söz konusu değildir. Müslümanlıktan daha fazla Müslüman olmak da mümkün değildir. O halde en iyi ve en kâmil Müslüman, dinî çerçeveye sdik kalarak uyabilen ve bunu uygulayabilen kişidir.^[67] Tabir caizse kraldan çok kralcı olmak makbul olan bir şey değildir.

Nitekim tüm malını infak etme konusunda Peygamber'den (s.a.s) izin isteyen Ka'b b. Mâlik'e (v.50/670) izin vermeyen Raslullah,^[68] devamlı oruç tuttuğu için fiziken yıpranan Abdullah b. Hris el-Bhili'yi "Kendine niçin eziyet ettin?" buyurarak uyarımıştır. "Dinde aşırılıktan sakınınız. Çünkü sizden öncekileri dinde aşırılığa gitmeleri helak etmiştir."^[69] "(Sözlerinde ve davranışlarında ileri gidip) haddi aşanlar, helâk olmuşlardır."^[70] "Ey insanlar size orta yol gerekir. Siz bıkmadıka Allah asla bıkmaz."^[71]

Yüce Yaratıcı, Peygamberine "lm sana gelinceye kadar rabbine ibadet et." (Hicr 15/99) buyurarak ibadetlerin sürekli olması gerektiğini emretmiştir. Hz. Peygamber de "Allah'ın nazarında amellerin en güzeli, az da olsa devamlı yapılındır."^[72] "Allah katında en makbul amel, sahibinin devamlı işlediğidir" buyurmuştur.^[73] Nitekim ly ve dengeyi kaçıranlar, zamanla gcsz ve takatsiz kalarak rutin ibadetlerini yerine getiremeyebilirler. İslam'da asıl olan az da olsa devamlı yapılan ibadetler daha makbuldür.

VIII- Hz. Peygamber'in Nâfile İbâdetlerle Olan İlişkisi

İslâm'da zorunlu ve isteğe bağlı olmak üzere ibâdetler iki kategoride incelenmektedir. Farz ve vacip olan İbâdetler zorunlu, nafil olan İbâdetler ise isteğe bağlı olanlardır. Nafil ibadetlerin faziletlerinden bahseden çok sayıda hadis-i şerifler vardır. Çünkü Hz. Peygamber'in ibadet hayatında nafil ibadetlerin yeknu oldukça çoktur. Nafil namazlar konusunda yapılmış doktora ve yüksek lisans tezleri söz konusudur.

Nafil ibâdet, fıkıh kitaplarında "Farz ve vcibe ilâve olarak meşru kılınan ibadettir." şeklinde geçmektedir. Yerine getirilmesi zorunlu olmayan ancak

[66] Buhâri, "Savm", 55, 56, 57, 58, 59, "Nikâh", 89, "Edeb", 84; Müslim, "Sıyâm", 181-194; Nesi, "Sıyâm", 76.

[67] İ. Lütfi, akan. Sünnet'in Bütünlüğü isimli tebliğ ile ilgili yapılan tartışmalara verilen cevaplar, *Hz. Peygamber ve ile Hayatı (sempozyum)*, (İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989), 156.

[68] Buhâri, "Eymân", 24.

[69] Nesi, "Mensik'l-Hac", 217.

[70] Müslim, "İlim", 7.

[71] İbn Mace, "Zühd", 28.

[72] Eb Dâvûd, "Tatavvu", 27.

[73] Buhâri, "İman", 32; Müslim, "Salt'l-msfirin", 221.

yapıldığında sevap kazanılırken, terki her hangi bir cezayı gerektirmeyen ibâdetlere nâfile ibâdetler denir. Her farz olan ibadetin nâfile olanları da vardır. Örneğin namaz, zekât, hac, oruç ve cihad gibi ibadetlerin nâfileleri de söz konusudur. Cuma namazı ile beş vakit farz namazlara tâbi olan müekked sünnet ve müstehap namazlar ile teravih, küsûf, husûf, istiskâ, duhâ, teheccüd, istihâre namazları gibi nâfile namazlar söz konusudur. Farz orucun yanında çok sayıda nâfile oruçlar da vardır. Haccın yanında umre ibadeti, zekâtın yanında nâfile infak ve tasadduklar söz konusudur.

Nâfile kelimesi, sözlükte nefl kökünden türeyen “ziyade, ilave, fazlalık” mânâsına gelmektedir.^[74] Nâfile kelimesi, İsrâ 79. âyet-i kerimesinde teheccüd namazı emredilirken “Hz. Peygamber’e ümmetinden farklı ve diğer namazlara ek olarak emredilen ibâdet” mânâsında zikredilmektedir. Hanefî âlimleri, nâfile ifadesini “kişinin, kendisine zorunlu kılınmadığı hâlde farz ve vâcib ibâdetler dışında yapılan ibâdetler” veya “yapılması karşılığında sevap kazanılırken, terki halinde herhangi bir cezayı gerektirmeyen ibâdetler” şeklinde tanımlamışlardır.^[75]

Kıyâmet günü mizanda en küçük bir hayra bile ihtiyaç duyulacağına göre, kişiye büyük faydalar sağlayacak nâfile ibâdetlere devamlılık bu açıdan önemlidir. Hadislerde nâfile namazların, farz namazlardan noksan olanları tamamlamasıyla ilgili bazı bilgiler söz konusudur. Konuyla ilgili kudsî bir hadiste şöyle buyurulmaktadır: “Kıyâmet günü kulun ilk hesaba çekileceği amel namazdır. Bu hesap güzel olursa kurtuluşa erdi demektir. Bozuk olursa hüsrana düştü demektir. Eğer farzında bir eksiklik çıkarsa Allah-u Teâlâ, (meleklerine) ‘Bakın kulumun defterinde nâfilesi var mı?’ buyurur. Böylece farz namazın eksiklikleri nâfile namazlarla tamamlanır. Sonra bu tarzda olmak üzere diğer amelleri hesaptan geçirilir.”^[76] Eksikliklerin tamamlanması iki şekilde olabilir. Ya ibadetteki tadil-i erkân, huşu, vâcib ve sünnetlerindeki eksikliklerin tamamlanması ya da bizzat bu farzların terki ile meydana gelen noksanlığın nâfilelerle tamamlanmasıdır.^[77] Bu hususu sadece namaz konusunda değil diğer nâfile ibadetler için de düşünebiliriz.

Yine nâfile ibadetlerin fazileti konusunda Hz. Peygamber, kudsî bir hadisle bizleri şöyle teşvik etmektedir: “Her kim bir veli kuluma (dostuma)

[74] İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab* (Kahire: Dâru'l-Maâ'rif Yayınları, ts.), 6: 4509,

[75] Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl es-Serahsî, *Usûlu's-Serahsî* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye Yayınları, 2015), 1: 115,

[76] Tirmizî, “Salât”, 305, Nesâî, “Salât”, 9.

[77] Fehmi Mendeş, *Ayet ve Hadislerle Nâfile İbadetler ve Mübarek Gecelerin Faziletleri*, (İstanbul: Motif Yayınları, 2007), 17.

düşmanlık ederse, Ben de ona karşı savaş ilân ederim. Kulum kendisine farz kıldığım şeylerden, bence daha sevimli herhangi bir şeyle bana yakınlık kazanamaz. Kulum bana nâfilelerle sürekli yaklaşır, nihâyet Ben onu severim. Kulumu sevince de Ben onun işiten kulağı, gören gözü, tutan eli ve yürüyen ayağı olurum. Benden her ne isterse, onu mutlaka veririm; bana sığınır, Ben onu korurum.”^[78] Hadisin başında farz ibadet ile nâfile ibadet arasındaki fark beyan ediliyor. Bilahare kurbiyet, muhabbet ve ilahî yardımın celbedilmesi açısından nâfile ibadetlerin kazanımı da çok güzel bir şekilde anlatılmaktadır.

Resûl-i Ekrem, farz ibadetlerin ifası üzerinde hassasiyetle durduktan sonra, talep ve karakterlerine uygun olarak bazı sahâbîleri daha fazla nâfile ibadete yöneltmiş ve bu hususta teşvikte bulunmuştur. Fakat o, bunun ölçülü, kişinin kendisini, ailesini ve diğer sorumluluklarını ihmal etmeyecek şekilde olmasını istemiştir. Hz. Peygamber’in ifrat ve tefrite dayalı bir dindarlığa karşı uyarıları ile birlikte ibadet etmeyi kendilerine veya başkalarına işkence derecesine ulaştıranları da ikaz ettiğini görmekteyiz.^[79]

Şimdi Hz. Peygamber’in değişik nâfile ibâdetlerin faziletiyle ilgili bazı hadislerle yer vermek istiyoruz. Önce namaz ibadetiyle ilgili bazı hadisler: “Müslüman bir kimse, farzların dışında nâfile olarak her gün Allah rızası için on iki rek`at namaz kılsa, Allah Teâlâ ona cennette bir köşk yapar.”^[80] “Farz namazlardan sonra namazların en faziletlisi teheccüd namazıdır.”^[81] “Kim akşam namazından sonra, arada kötü bir şey konuşmaksızın altı rekât namaz kılsa, bu kendisi için on iki senelik ibadete denk kılınır.”^[82] Peygamberin izinden giden ve peygamber sevdalısı olan bir kişi, bu müjdeli mesajları elinden geldiği kadar yerine getirmeye çalışmalıdır. Kendisine sunulan bu fırsatları kaçırmamalıdır.

Nâfile oruçlar konusunda da çok sayıda hadis söz konusudur. Bilindiği üzere farz olan Ramazan orucu hariç senenin bütün aylarında nâfile oruç tutulabilmekte ve Hz. Peygamber bu oruçlara teşvik etmektedir. Aynı zamanda Hz. Peygamber bizzat bu ibadetleri fazlasıyla ifa etmiştir. Recep ve Şaban aylarında Hz. Peygamber’in çokça oruç tuttuğu tesbit edilmektedir.

[78] Buhârî, “Rikak” 38.

[79] Büşra Kutluay Çelik, “Bazı Sahâbîlerin Yanlış Dindarlık Algıları Karşısında Hz. Peygamber’in Tutumu Üzerine Sosyolojik Bir Tahlil”, *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/44 (2020), 317. 311.

[80] Müslim, “Müsâfirin”, 103;

[81] Müslim, “Sıyâm”, 202, 203; Ebu Davud, “Sıyâm”, 55; Tirmizî, “Salât”, 209; Nesâî, “Kıyâmu'l-leyl”, 6;

[82] Tirmizî, Salât, 206; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât, 113, 185.

Hz. Âişe (ö. 58/678) Şaban orucuyla ilgili olarak şu bilgiyi aktarmaktadır: “Rasûlullâh öyle oruç tutardı ki, bazen orucu hiç bırakmayacağını bazen de öyle ara verirdi ki, bir daha oruç tutmayacağını sanırdık.”^[83] Sahabeden birisi, Hz. Peygamber'in oruç tutmayı en çok sevdiği ayın şâban ayı olduğunu, hatta onu oruçlu geçirerek ramazan ayına ulaştığını nakletmektedir.^[84] Başka bir hadiste; “Pek az bir kısmı hariç, Şâban ayını baştan sona oruçlu geçirirdi.” denilmektedir.^[85] Muharrem ayı aşûre günü orucu, arefe günü orucu, pazartesi ve perşembe günlerinin oruçlarının faziletleriyle ilgili de çok sayıda hadis söz konusudur. Haram ayları olan zilkâde, zilhicce, muharrem ve recep aylarında ibadet ve tâatların sevabı da diğer aylardakinden daha büyük sayılmıştır.^[86] Hz. Peygamber, “Haram aylarında (receb, zilkade, zilhicce ve muharrem) üç gün oruç tut, bırak; üç gün oruç tut, bırak; üç gün oruç tut, bırak.” buyurmuştur.^[87]

Umrenin fazileti konusunda da sadece bir hadis vermekle yetineceğiz. “Umre ibadeti, daha sonraki bir umreye kadar işlenecek günahlara kefârettir. Mebrûr haccın karşılığı ise, ancak cennettir.”^[88] Abdestle ilgili de şu hadisi vermek istiyoruz: “Bir kimse bu şekilde abdest alırsa geçmiş günahları bağışlanır. Onun namazı ve mescide kadar yürümesi de nâfile/ilâve olur.”^[89] Bütün bu ve benzeri nasslarda nâfile ibadetlerin sağlayacağı katkılar düşünüldüğünde nâfile ibadetlerin gereksiz olduğunu söylemenin doğru olmadığı ve onlardan uzak kalmanın yanlış olduğu ortadadır.

IX- İbâdetlerdeki Ahkâmın Çoğunun Hadise Dayanması

Hz. Peygamber'in yetki alanlarından birisi de hiç kuşkusuz hüküm koymasıdır. Mutlak manada Şârî'in Allah Teâlâ olduğu, Hz. Peygamber'in ise mecâzî manada Şârî olduğu konusunda âlimler arasında ittifak vardır. Hz. Peygamber'e hüküm koyma yetkisinin verildiğini gösteren âyetlerden şu ikisini vermek istiyoruz: “O peygamber ki onlara iyiliği emreder, onları kötülükten meneder; onlara temiz şeyleri helâl, pis şeyleri haram kılar.”^[90] “Kendilerine kitap verilenlerden Allah'a ve âhîret gününe inanmayan, Allah

[83] Buhârî, “Savm”, 51; Ebû Dâvûd, “Savm”, 59.

[84] Ebû Dâvûd, “Savm”, 57; Nesâî, “Savm”, 70.

[85] Müslim, “Sıyâm”, 176; İbn Mâce, “Sıyâm”, 30.

[86] Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kur'ân*, thk: Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, (Beyrut: 1985), 4: 308.

[87] Ebû Dâvûd, “Savm”, 55. Ayrıca bk. İbn Mâce, “Sıyâm”, 43.

[88] Buhârî, “Umre”, 1; Müslim, “Hac”, 437.

[89] Müslim, “Tahâret”, 8.

[90] A'râf, 7/157.

ve Rasûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendisine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın.”^[91] Bu âyetler bağlamında meseleyi düşündüğümüzde Hz. Peygamber'e hüküm koyma yetkisinin verildiğini, ancak bu yetkinin izinli ve kontrollü olduğunu söyleyebiliriz. Hz. Peygamber'in bir şeyi haram veya helâl kılma yetkisinin mutlak olmadığı ve sınırlı olduğu anlaşılmaktadır.

Dinin ahkâmıla ilgili hükümlerinin çoğu (yaklaşık % 80 civarında) hadise dayanmaktadır. Çünkü Kur'ân-ı Kerim mücmel, muhtasar bir kitaptır. Kendisinde ayrıntılar ve uygulamalar yoktur. Detay ve uygulamalar Hz. Peygamber'e tevdi edilmiştir. Allah'ın kontrolü ve denetimi altında O'nun izniyle hüküm koyma yetkisinin söz konusu olduğunu düşünüyoruz. Dolayısıyla ibadetlerin uygulanması ve ahkâmı yaygın olarak Hz. Peygamber'in hadislerinden gelmektedir. Şu iki hadis bu realiteyi çok net bir şekilde beyan etmektedir: “Hac menasikini benden alınız.”^[92] “Benim (nasıl namaz kıldığımı) gördüğünüz gibi, siz de öylece namaz kılınız.”^[93] Sadece namaz ve hac ibadetlerindeki ahkâmı tek tek ele alarak incelediğimizde bunların kahir ekseriyetinin hadise dayandığını müşahede etmek mümkündür. Hadis dışlandığında hiçbir ibadetin yapılamayacağı ve kitleneceği de ortadadır.

Bazı ibâdetlerin yaygın olarak hadise dayandığının örneklerini vermek istiyoruz. Abdest âyeti (Mâide, 5/6) hicri 6. senesinde nâzil olmuştur. Oysa âyet gelmeden yıllar önce, abdestin namazın şartı olduğu sünnetle belirlenmişti. Teyemmüm de böyledir. Cuma namazı Hz. Peygamber tarafından Mekke'de farz kılındıktan çok sonra Cuma âyeti nâzil olmuştur.^[94] Haccın en büyük rüknü olan Arafatta vakfe sünnetle belirlenmiştir. Çünkü Hz. Peygamber “Hac, Arafatta vakfe yapmaktan ibarettir.” buyurmuştur.^[95] Şeytan taşlama da böyledir. İslâm'da oruç ibâdeti de önce sünnet ile uygulanmış, daha sonra âyetler onu teyiden nâzil olmuştur. Aynı şekilde zekât, önce uygulamaya konulmuş, sonra da âyetler ile karara bağlanmıştır. Ezanın ve gerekse itikâfın sünnet ile vazedilmesinden sonra, Kur'ân âyetlerinin ezan ve itikâftan bahsetmesi bu hükümlerin Allah tarafından onaylanması anlamına gelmektedir. Dolayısıyla pek çok ahkâm Resûlullah tarafından vazedilmiş, daha sonra konuyla ilgili âyetler nâzil olmuştur.^[96]

[91] Tevbe, 9/29.

[92] Tirmizî, “Hac”, 38.

[93] Buhârî, “Ezân”, 18.

[94] Bkz. Cuma, 62/9.

[95] Ebu Dâvud, “Menâsik”, 69.

[96] Burak Yurtsever, Hz. Peygamberin Kuran dışındaki hükümleri, Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi, Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı, (Kayseri: 1999), 67.

Biraz daha detaya girecek olursak şu hususları da zikredebiliriz. Beş vakit namazın zamanı, rekâtları, nasıl kılınacağı, fitır sadakasının ve vitr namazının vacip oluşu, gusülde ağız ve buruna su almak, namazlarda Kâbe'den önce Kudüs'e yönelmesi, ezan-kâmet, orucu bozan ve bozmayan şeyler, hayızlı kadının namaz kılamaması, oruç tutamaması gibi konular, zekât oranları, zekatın verileceği zaman, zekâta tabi malların nisabları ve zekâta tabi olup olmayan malların belirlenmesi gibi hususlar, oruçla ilgili hükümler, Hac menâsikinin keyfiyeti, haccın mîkatları, telbiyenin keyfiyeti, ihramlı kimsenin elbise giymesi ve koku sürünmesi konusundaki hususlar, Arafat vakfesi, Müzdelife, Şeytan taşlama, traş olma ve tavaf gibi konulardaki ahkâmı yine Kur'ân'dan değil sünnetten öğreniyoruz.^[97]

Sonuç

Allah Teâlâ, insanlığı karanlıktan aydınlığa çıkarmak için son ve evrensel İslâm dinini tüm insanlığa göndermiştir. Bu dini bizlere tebliğ eden ve uygulamasını gösteren, O'nun son elçisi Hz. Peygamber'dir. İbâdetler, İslâm dininin çok önemli bir alanıdır. İbâdetsiz bir din düşünülemez. İnsanda ibâdet etme duygusu fitrî olup bir ihtiyaçtır ve ibâdetlerin çeşitleri çoktur, her birinin kendine mahsus özellikleri ve hususiyetleri vardır. Kimi bedeni, kimi de mali olup, hem bedeni hem de mali olanları da vardır. Aynı zamanda zorunlu ve zorunlu olmayan, isteğe bağlı ibadetlere de dikkat çekilmiştir. İbadetin insanı olgunlaştırıcı ve kötülüklerden koruyucu yönlerinin bulunduğu beyan edilmiştir. İnsana kazandırdığı sevapların çokluğuna ve Allah'a yaklaştırıcı özelliklerine de vurgu yapılmıştı. Allah'ın rızası ve muhabbeti bu sayede kazanılmaktadır. Salih amellerin en başında bulunan ibadetler, kişiyi cennete götüren bir köprüdür. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki, Allah'ın bizim yaptığımız ibadetlere ihtiyacı söz konusu değildir. İbadetlerin yapılması noktasında Kur'ân-ı Kerim birinci derecede etkindir. Dolayısıyla her konuda rotamızı belirleyen Kur'ân-ı Kerim ve hadislerdir. Hz. Peygamber, ibadetlerin uygulanmasını ve detaylarını bizlere bir muallim olarak öğretmiştir. İbadet ahkâmının neredeyse % 80'i hadislerle dayanmaktadır. Bu ibadetler, bizlere tevâtür yoluyla geldiği de kesindir. Elimizde Kur'an ve Hadisler olmasa bile bu ibadetleri rahatlıkla yerine getirebiliriz. Hz. Peygamber, bir müminin ibadetlerle olan ilişkisini çok yönlü olarak açıklamış ve izah etmiştir. Öncelikle ibadetlerin ihlas, samimiyet ve aşkla yapılmasını öngörmüştür. Riyâ ve gösterişin karıştırılmamasına son derece

[97] Mevlüt Güngör, Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer, *Sünnet'in Dindeki Yeri* (sempozyum), (İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997), 67.

dikkat çekmiştir. İbadetlerde itidal ve kolaylık ilkesine işaret etmiş ve bu konuda öngördüğü ilkeleri bize beyan etmiştir. Bid'atler konusunda da hassaten uyarılarda bulunmuştur.

Kaynakça

- Asar, Muhammet Ali. "İbadet Ahlak İlişkisi: Hadisler Bağlamında Bir İnceleme". *İHYA Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, 2020, 6: 310.
- Beydâvî, Kâdî Nâsiruddîn, Ebû Saîd Abdullah b. Ömer. *Tefsîru'l-Beydâvî, Envârü't-Tenzîl Esrârü't-Te'vîl*. 1. Cilt, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1988.
- Candan, Abdulcelil. *Dinde Aşırlık ve İtidal*. İstanbul: Düşün Yayıncılık, 2009.
- Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî. *Ahkâmu'l- Kur'ân*. 4. Cilt, thk: Muhammed es-Sâdık el-Kamhâvî, Beyrut: 1985.
- Çakan, İ. Lütfi. Sünnet'in Bütünlüğü isimli tebliğ ile ilgili yapılan tartışmalara verilen cevaplar. *Hız Peygamber ve Âile Hayatı (sempozyum)*, İstanbul: İlmî Neşriyat, 1989, 156.
- Çelik, Büşra Kutluay. "Bazı Sahâbilerin Yanlış Dindarlık Algıları Karşısında Hz. Peygamber'in Tutumu Üzerine Sosyolojik Bir Tahlil". *SOBİDER: Sosyal Bilimler Dergisi*, 7/44, 2020.
- Çelik, Yusuf. "Kur'an'da İbadet". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 41 Erzurum: 2014, 205.
- Gündüz, Ahmet. "İbadetlerde Kolaylık Anlayışı ve Kur'ân'ın İbadetleri Yapılabilir Kılması". *e-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, sayı: 18, 2017, 9:729.
- Güngör, Mevlüt, "Kur'ân'ın Hz. Peygamber'in Sünnetine Verdiği Değer". *Sünnet'in Dindeki Yeri (sempozyum)*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 1997, 67.
- Hökekleli, Hayati. *Din Psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem. *Lisanü'l-Arab*. 3. cilt, Beyrut: Dâru sâdır, 1414.
- Kandemir, M. Yaşar - vd. *Riyâzü's-Sâlihîn Hz. Peygamberden Hayat Ölçüleri*. İstanbul: Erkam Yayınları, 2010.
- Mendeş, Fehmi. *Ayet ve Hadislerle Nâfile İbadetler ve Mübarek Gecelerin Faziletleri*. İstanbul: Motif Yayınları, 2007.
- Özdemir, Ahmet. "Hadislerde İbadetlere ve Güzel Amellere Teşvik Eden Mükâfatların Tespiti ve Teklifî Hükümler Bakımından Değerlendirilmesi". *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*, sayı: 14, Bartın: 2020, 295-296
- Râğb el-İsfehânî. *el-Müfredât fi ğaribi'l-Kur'ân*. Thk., Safvân Adnân Dâvüdü. 1996.
- Sancaklı, Saffet. "Hz. Peygamber'in İbâdetlerde Öngördüğü İtidâl ve Kolaylık Anlayışı". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 9, Bursa: 2000, 9: 377-378.
- Serahsî, Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl. *Usûlu's-Serahsî*. 1. Cilt, Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye Yayınları, 2015.
- Sinanoglu, Mustafa. "İbadet". *Diyanet İslam Ansiklopedisi* 19. Cilt, İstanbul; TDV Yayınları, 1989.
- Şâtıbî, İ'tisâm (*Bid'atler Karşısında Kitap ve Sünnete Bağlılıkta Yöntem*). 1. Cilt, trc.: Ahmet İyibildiren, Mehmet Ateş. Konya: 2011.

- Şentürk, Habil. "İbâdetin Manası ve Fonksiyonları Üzerine Psikolojik Bir Bakış. Denemesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 1, Isparta: 1994, 148.
- Şentürk, Habil. *Psikoloji Açısından Hz. Peygamber'in İbâdet Hayatı*. İstanbul: Bahar Yayınları, 1991.
- Şentürk, Lütfi. "İslâm'da İbâdet Kavramı ve Namaz". *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 3, Ankara: 1997, 33: 23.
- Taberânî, Ebu'l-Kâsım Süleymân b. Ahmed. *el-Mu'cemu'l-kebir*. 11. Cilt, Musul: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.
- Yurtsever, Burak. *Hız. Peygamber'in Kuran dışındaki hükümleri*. Yüksek Lisans, Erciyes Üniversitesi / Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı / Hadis Bilim Dalı, Kayseri: 1999.
- Yusuf el- Kardavi. *İbâdet*. Çev. Hüsamettin Cemal, İstanbul: Çığır Yayınları 1974.
- Zebîdî. *Tâcü'l-arus*. thk. İbrâhim Terzî, 5. Cilt, Beyrut: 1975.
- Zerkâ, Mustafa. "İslâm'da İbâdetin Hakikati ve Gayesi". 5. Cilt, Çeviren Ali Arslan Aydın, *Diyanet İlmî Dergi*, sayı: 7, Ankara: 1966.

